

Michał Gamrot*

Potrącenie ustawowe wierzytelności wyrażonych w różnych walutach

Abstract: This article is devoted to the issue of the statutory set-off of competing claims in different currencies. At the outset, the author describes doctrine views on the legal definition of money from convertibility, which is a feature of those systems in which standard currency consists of gold, to the contemporary meaning of money. Finally, he assumes that — in the case of physical cash — the essential legal characteristic of money is the category of the unit of account.

The second part of article discusses the question of homogeneity of claims expressed in different currencies. Two basic views are considered. According to one view claims expressed in different currencies generally cannot be set-off, provided that no statutory exception can be applied, such as section 358 § 1 polish civil code stating: *if money debt expressed in a foreign currency is payable within the country, payment may be made in the currency of such country, unless the payment in foreign money is expressly stipulated*. The author advocates the contrary view. Thus requirement of homogeneity is fulfilled when both claims are expressed in freely convertible currencies. The earliest day when the mutual creditor is able to declare set-off is decisive for applicable currency exchange rate.

Keywords: set-off, competing claims in different currencies, homogeneity of claims

1. Uwagi wstępne

Potrącenie świadczeń wyrażonych w różnych walutach jest od dłuższego czasu przedmiotem kontrowersji. Zgodnie ze stanowiskiem wyra-

* Mgr, Uniwersytet Śląski w Katowicach, doktorant w Katedrze Prawa Cywilnego i Prawa Prywatnego Międzynarodowego.

zanym dawniej przez doktrynę, było ono niedopuszczalne, z uwagi na brak jednorodzaowości przedmiotów świadczeń potrącanych¹. Obecnie panuje zgoda co to tego, że jeżeli dłużnik zobowiązany w walucie obcej może wykonać świadczenie przez zapłatę w pieniądzu krajowym, to jest on także uprawniony do potrącenia. Poza tym przypadkiem, zdaniem części przedstawicieli doktryny², pomiędzy świadczeniami wyrażonymi w różnych walutach zachodzi brak jednorodzaowości. Przeciwny pogląd wyraził, jak się wydaje, Sąd Apelacyjny w Gdańsku³. Organ ten w orzeczeniu o sygnaturze akt I ACr 115/91 stwierdził: „prowadzenie rozliczeń w różnych walutach nie pozbawia stron uprawnienia wynikającego z art. 498 k.c. do potrącenia swej wierzytelności”. Stanowisko to zostało potwierdzone w kilku wypowiedziach przedstawicieli doktryny⁴. Celem niniejszego opracowania jest próba omówienia problemów, które wiążą się z przesłanką jednorodzaowości przedmiotów świadczeń potrącanych. Niewykluczone, że przywołanie zasadniczych wątków dyskusji toczącej się w nauce niemieckiej oraz szwajcarskiej może przyczynić się do ich rozwiązania.

2. Pojęcie pieniądza. Wzmianka

2.1. Uwagi na temat prawnej definicji pieniądza

Rozważania na temat istoty jednostki pieniężnej, ewolucji od „metaliizmu” do nominalizmu oraz monopolu państwa w zakresie emisji pieniądza w dziedzinie ekonomii podjął F.A. von Hayek⁵. Odpowiednikiem tego typu

¹ L. Stępnia: *Potrącenie w systemie polskiego prawa cywilnego*. Ossolineum 1975, s. 47. i nast.; K. Gandor, w: „System Prawa Cywilnego”. Red. W. Czachórski. *Prawo zobowiązań — część ogólna*. Red. Z. Radwański. Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo PAN 1981, s. 861.

² K. Zagrobelny, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*. Red. E. Gniewek, P. Machnikowski. Warszawa 2013, s. 934, 935.

³ I ACr 115/91, wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z 19 kwietnia 1991 r. OSA 1991, nr 3, poz. 14, s. 31.

⁴ M. Pyziak-Szafnicka: *Potrącenie w prawie cywilnym*. Kraków 2002, s. 92—96; A. Janiak, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*. Red. A. Kidyba. T. 3. *Zobowiązania część ogólna*. Warszawa 2010, s. 700.

⁵ F.A. von Hayek: *Denominalisation of Money — The Argument Refined*. The Institute of Economic Affairs 1990, s. 28 i nast.

rozważań w prawie są prace G.F. Knappa⁶ oraz F.A. Manna⁷. Według opinii pierwszego z przywołanych autorów, aby dany obiekt mógł zostać uznany za pieniądź, musi pełnić funkcję powszechnie akceptowanego środka wymiany dóbr i usług. Tym samym zostaną także osiągnięte pozostałe funkcje pieniądza: akumulacji wartości oraz umarzania zobowiązań (funkcja zapłaty)⁸. Zwracając uwagę na doniosłe znaczenie zasadniczego celu pieniądza jako środka wymiany, A. Nussbaum uznaje jednak, że w aspekcie prawnym przytoczona definicja jest niewystarczająca. Jako cechę odróżniającą pieniądź od pozostałych rzeczy zamiennych wskazuje on na irrelevantność materiału, z którego pieniądź jest wykonany, tylko bowiem powiązanie znaku pieniężnego (rzeczy ruchomej) z jednostką pieniężną, będącą abstrakcyjnym albo, zgodnie z nomenklaturą przyjętą przez A. Nussbauma, idealnym miernikiem wartości, pozwala traktować określoną rzecz jako pieniądź⁹. Podobne uwagi wypowiedział także G.F. Knapp, zdaniem którego istota pieniądza nie zawiera się „w kawałku metalu, ale w nakazach prawnych regulujących jego funkcjonowanie”¹⁰, zatem tylko monety oraz banknoty emitowane w majestacie obowiązującego w danym państwie prawa, których wartość jest ustalona przez to prawo, mogą być uważane za pieniądź.

Poglądy G.F. Knappa w aspekcie nominalnej wartości jednostki pieniężnej w polskiej doktrynie okresu międzywojennego podzielał R. Longchamps de Bérrier, według którego „pieniądz reprezentuje przede wszystkim wartość nominalną, która jest stała i niezmienna jak długo obowiązują te same przepisy walutowe, a nadto jest ona niezależna od gatunku pieniądza, byleby dany gatunek był według przepisów walutowych prawnym środkiem płatniczym”¹¹. Krytycznie do państwowej teorii pieniądza w polskiej doktrynie odniósł się Z. Żabiński, wskazując, że nie można definiować pieniądza jako „tworu prawa”¹², skoro zjawisko ekonomiczne było pierwsze. Ponadto autor ten zarzucał omawianej koncepcji błąd logiczny typu *circulus vitio-*

⁶ G.F. Knapp: *State Theory of Money*. London: Macmillan & Company, St. Martin's Stereet, 1924, s. 1 i nast.

⁷ C. Proctor: *Mann on The Legal Aspect of Money. Seven Edition*. Oxford University Press 2012, 1. 01 i nast., 9. 01 i nast.

⁸ F.A. von Hayek: *Denominalisation of Money...*, s. 56. Funkcje te są powszechnie wskazywane w polskiej literaturze przedmiotu: A. Brzozowski, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*. Red. K. Pietrzykowski. T. 1. Warszawa 2011, s. 1305; Z. Radwański, A. Olejniczak: *Zobowiązania — część ogólna*. Warszawa 2006, s. 53; P. Machnikowski, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*. Red. E. Gniewek, P. Machnikowski..., s. 567.

⁹ A. Nussbaum: *Money In the Law*. Chicago 1939, s. 2 i nast.

¹⁰ G.F. Knapp: *State Theory of Money...*, s. 2.

¹¹ R. Longchamps de Bérrier: *Polskie prawo cywilne. Zobowiązania*. Lwów 1939, wyd. anastatyczne: Poznań 1999, s. 31.

¹² G.F. Knapp rozpoczyna swoją pracę następująco: „Money is the creature of law. A theory of money must therefore deal with legal history”. G.F. Knapp: *State Theory of Money...*, s. 1.

sus, polegający na wzajemnym definiowaniu przez siebie jednostki wartości i jednostki płatniczej, oraz że na podstawie państwowej teorii pieniądza nie jest możliwe wytłumaczenie zjawisk towarzyszących inflacji¹³.

2.2. Zarys poglądów wyrażanych przez przedstawicieli współczesnej doktryny

Zaprezentowane prawne zapatrywania na istotę pieniądza, określane mianem państwowej teorii pieniądza, sformułowane w pierwszej połowie XX w., wydają się w znacznej mierze nie przystawać do aktualnej rzeczywistości prawno-ekonomicznej. Ze względu na coraz bardziej doniosłe znaczenie pieniądza zdematerializowanego zarówno w obrocie detalicznym, jak i profesjonalnym¹⁴ rozwiązaniem może być przedstawiona przez C. Proctora instytucjonalna teoria pieniądza¹⁵. Zasadniczym założeniem tej koncepcji jest uznanie pieniądza za wierzytelność, która przysługuje określonemu podmiotowi pośrednio (przez banki komercyjne) albo bezpośrednio przeciwko bankowi emisyjnemu, wykorzystywana powszechnie jako środek wymiany, a także spełniająca funkcję akumulacji wartości. Autor omawianej teorii akcentuje również doniosłą rolę polityki monetarnej prowadzonej przez bank centralny w zakresie stabilności cen oraz siły nabywczej pieniądza. Podobne uwagi odnośnie do pieniądza bankowego w polskiej literaturze poczynili P. Machnikowski¹⁶ oraz A. Olejniczak¹⁷. Na razie jednak całkowite wyparcie jednostki utrwalonej na określonym znaku pieniężnym przez elektroniczne postacie pieniądza wydaje się odległą perspektywą, choć niezupełnie nieprawdopodobną. Z tego też względu C. Proctor w uwagach podsumowujących rozważania nad istotą pieniądza podaje definicję zbliżoną do teorii nominalistów, uwzględniającą między innymi występowanie w obrocie pieniądza zdematerializowanego oraz ograniczenia prerogatyw państwa w zakresie polityki monetarnej na rzecz banku centralnego¹⁸. Wobec zaprezentowanych uwag

¹³ Z. Żabiński: *Istota prawna jednostki pieniężnej*. „Studia Cywilistyczne” 1960, T. 6, s. 243 i nast.

¹⁴ Por. T.R. Smus: *Spełnienie świadczeń pieniężnych za pomocą pieniądza elektronicznego*. Warszawa 2010, s. 38 i nast.; A. Stosio: *Pieniądz elektroniczny — cywilno-prawna analiza pojęcia*. „Przegląd Prawa Handlowego” [dalej: PPH] 2002, nr 5, s. 32 i nast.

¹⁵ C. Proctor: *Mann on The Legal Aspect of Money...*, 1. 30 i nast.

¹⁶ P. Machnikowski, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*. Red. E. Gniewek, P. Machnikowski..., s. 568.

¹⁷ A. Olejniczak, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*. Red. A. Kidyba..., s. 58.

¹⁸ C. Proctor: *Mann on The Legal Aspect of Money...*, 1. 67 i nast.

można poprzestać na stwierdzeniu P. Machnikowskiego, że podstawowe znaczenie dla pieniądza „gotówkowego” jako instrumentu pierwotnego ma kategoria jednostki pieniężnej będącej normatywną jednostką miary wartości, natomiast istota pieniądza zdematerializowanego, jak zostało wcześniej wskazane, wyraża się w tym, że określonej osobie przysługuje wierzytelność wobec banku o zapłatę określonej sumy jednostek pieniężnych ucieleśnionych w znakach pieniężnych, z czego wynika uznanie pieniądza zdematerializowanego za instrument pochodny¹⁹.

3. Reguła swobodnej wymienialności pieniądza

3.1. Uwagi ogólne

Uwzględniając wcześniej zarysowaną koncepcję, należy podzielić stanowisko Z. Żabińskiego, że pieniądz gotówkowy nie jest wymienialny w tym sensie, że zapłata za jego pośrednictwem zwalnia dłużnika z zobowiązania, bez jednoczesnej konieczności dokonania przez wierzyciela wymiany pieniądza na kruszec, który reprezentuje określoną wartość pierwotną²⁰. Wymienialność w powyższym sensie występuje natomiast w odniesieniu do pieniądza elektronicznego, ponieważ na żądanie uprawnionego podmiotu musi on zostać wymieniony przez wydawcę (bank lub instytucje pieniądza elektronicznego) na pieniądz gotówkowy²¹.

3.2. Pojęcie wymienialności w rozumieniu postanowień statutu Międzynarodowego Funduszu Walutowego

Pojęciu wymienialności we współczesnej polskiej doktrynie sporo uwagi poświęcił G. Żmij. Zdaniem tego autora, wymienialność oznacza możliwość wymiany pieniądza jednego państwa na uważany za wymienialny pieniądz innego państwa według jednolitego kursu walutowego²². W aspekcie prawnym kryteria, które muszą zostać spełnione, aby dana waluta została uznana za wymienialną, zostały określone w art. VIII

¹⁹ P. Machnikowski, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*. Red. E. Gniewek, P. Machnikowski..., s. 568.

²⁰ Z. Żabiński: *Istota prawna jednostki pieniężnej...*, s. 245.

²¹ A. Olejniczak, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*. Red. A. Kidyba..., s. 58.

²² G. Żmij: *Prawo waluty*. Kraków 2003, s. 201.

statutu Międzynarodowego Funduszu Walutowego²³. Norma ta została transponowana do polskiego porządku prawnego na mocy art. 2 ust. 1 pkt 11 Prawa dewizowego, zgodnie z którym: „walutami wymienialnymi są waluty obce państw spełniających wymagania art. VIII statutu Międzynarodowego Funduszu Walutowego [dalej: MFW]”²⁴. Norma ta w ust. 2 lit. a omawianego przepisu przewiduje wymaganie, zgodnie z którym żadne państwo członkowskie bez zgody Funduszu nie może wprowadzać ograniczeń przy dokonywaniu bieżących płatności i przekazów z tytułu bieżących transakcji międzynarodowych, stanowiąc tym samym tło dla regulacji zawartej w art. VIII ust. 2 lit. b²⁵, której przypisywany jest charakter normy merytorycznej prawa jednolitego²⁶. Omawiana regulacja ma na celu zapewnienie środków ochrony międzynarodowej państw członkowskich, które wprowadziły do swojego porządku prawnego system kontroli dewizowej zgodny z zasadami umowy o MFW²⁷. Aktualny wykaz walut wymienialnych zawarty został w obwieszczeniu Prezesa Narodowego Banku Polskiego²⁸. Do rozstrzygnięcia pozostaje zagadnienie natury prawnej art. VIII ust. 2 lit. b MFW w omówionym wyżej zakresie. Badając problematykę świadczeń pieniężnych, należy dokonać rozróżnienia między normami prawa publicznego organizującymi system monetarny danego państwa (*lex valutae*) a normami określającymi rolę pieniądza w wykonaniu zobowiązania (statutu kontraktowego)²⁹. Zarysowując jedynie problem, należy wskazać rozwiązania przedstawione przez C. Proctora, które mogą zostać uwzględnione. I tak zgodnie z pierwszym z nich, można przyjąć, że normy te należą do krajowego prawa umów, według drugiego ujęcia, są to normy prawa prywatnego międzynarodowego, można je potraktować jako normy koniecznego zastosowania (przepisów wymuszających swoje zastosowanie), wreszcie otwarta pozostaje możliwość zaliczenia ich do regulacji procesowej, która jest brana pod uwagę przez krajowe sądy niezależnie od prawa właściwego dla kontrak-

²³ Ibidem.

²⁴ T. Wiśniewski, w: *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga trzecia zobowiązań*. T. 2. Warszawa 2011, s. 52; Umowa o Międzynarodowym Funduszu Walutowym, podpisana w Bretton Woods dnia 22 lipca 1944 r. „Monitor Polski” 2010, nr 36, poz. 501 ze zm.

²⁵ C. Proctor: *Mann on The Legal Aspect of Money...*, 15.1.

²⁶ G. Żmij, w: „System Prawa Handlowego”. T. 9: *Międzynarodowe prawo handlowe*. Red. W. Popiołek. Warszawa 2013, s. 714.

²⁷ C. Proctor: *Mann on The Legal Aspect of Money...*, 15.1.

²⁸ Obwieszczenie Prezesa NBP z dnia 23 lutego 2011 r. w sprawie ogłoszenia wykazu walut wymienialnych. „Monitor Polski” 2011, nr 19, poz. 203.

²⁹ W. Popiołek: *Wykonanie zobowiązania umownego a prawo miejsca wykonania. Zagadnienia kolizyjnoprawne*. Katowice 1989, s. 132 i nast.; M. Pazdan: *Prawo prywatne międzynarodowe*. Warszawa 2012, s. 190.

tu³⁰. Zgodnie z opinią G. Żmija, omawiane unormowanie ma charakter normy imperatywnej, dla której zastosowania miarodajne jest kryterium wpływu transakcji na bilans płatniczy państwa strony, w szczególności na wysokość jego rezerw federalnych³¹.

Z przytoczonych rozważań wynika, że polskie przepisy prawa dewizowego nie stoją na przeszkodzie wymianie oraz wyrażaniu zobowiązań w walutach obcych, państw członkowskich MFW. Ujmując omawiane zagadnienie od strony negatywnej — w aspekcie potrącenia ustawowego — można przyjąć, że nie będzie ono możliwe, gdy jedno ze świadczeń pieniężnych zostało wyrażone w walucie niewymienialnej.

4. Zarys problematyki uprawnienia do zwolnienia się ze zobowiązania przez zapłatę w walucie miejsca płatności

4.1. Uwagi ogólne

Zagadnienie uprawnienia do zwolnienia się ze zobowiązania w walucie obcej na tle prawnoporównawczym zostało przedstawione przez A. Nussbauma³². Poglądy te znalazły odzwierciedlenie w dawniejszej polskiej nauce³³. Nawiązują do nich także współcześni autorzy³⁴.

Jeżeli zatem zobowiązanie pieniężne zostało wyrażone w walucie innej niż waluta miejsca zapłaty, to z reguły normy prawne obowiązujące w tym miejscu przyznają dłużnikowi uprawnienie do zaspokojenia wierzyciela przez świadczenie w lokalnej walucie ekwiwalentu sumy pieniężnej, na którą opiewa zobowiązanie³⁵. Korzenie przedstawionej regu-

³⁰ C. Proctor: *Mann on The Legal Aspect of Money...*, 15.04.

³¹ G. Żmij, w: „System Prawa Handlowego”. T. 9..., s. 714.

³² A. Nussbaum: *Money In the Law...*, s. 411 i nast.

³³ R. Longchamps de Brier: *Uzasadnienie projektu kodeksu zobowiązań*. Warszawa 1936, s. 307.

³⁴ G. Żmij: *Prawo waluty...*, s. 188 i nast.; H. Honsell, in: *Zivil- und Wirtschaftsrecht im Europäischen und Globalen Kontext. Festschrift für Norbert Horn zum 70. Geburtstag*. Red. K.P. Berger, G. Borges, H. Herrmann, A. Schlüter, U. Wackerbarth. Berlin 2006, s. 39 i nast.

³⁵ Przykłady systemów prawnych, w których przyjęto omawiane rozwiązanie, podaje G. Żmij: *Prawo waluty...*, s. 189 i nast.; należą do nich m.in. art. 244 k.c.n. oraz art. 84 ust. 2 k.z.s.

ły sięgają średniowiecznego prawa kupieckiego³⁶. Celem ekonomicznym omawianej regulacji — zakładając, że dłużnik zwykle skorzysta z przysługującej mu kompetencji, jest pożądanego z punktu widzenia interesu publicznego zmniejszenie podaży obcego pieniądza³⁷.

4.2. „Reguła zapłaty”

Przedstawiając problematykę „konwersji”, należy przeciwstawić dwa stanowiska odnoszące się do momentu miarodajnego dla przerachowania wierzytelności wyrażonych w różnych walutach. Zgodnie z treścią art. 244 k.c.n., przerachowanie powinno nastąpić według kursu walutowego obowiązującego w dniu rzeczywistej zapłaty³⁸. Za powyższym uregulowaniem, w opinii R. Longchamps de Bériera, przemawia argument, że wierzyciel wprawdzie otrzymuje zapłatę w innej walucie niż do świadczenia której zobowiązany był dłużnik, ale może on niezwłocznie dokonać zakupu takiej samej ilości pieniędzy zagranicznych, jaką otrzymałby, gdyby dłużnik świadczył zgodnie z treścią zobowiązania³⁹. Przeciwno temu rozwiązaniu podnosi się zarzut, że w razie spadku wartości kursowej obcej waluty dłużnik może wpływać na *quantum* świadczenia, opóźniając dokonanie zapłaty⁴⁰. Należy jednak wziąć pod uwagę, że z reguły w systemach prawnych, w których przyjęto konwersję z dnia zapłaty, przewiduje się, że w razie zwłoki dłużnika wierzyciel ma prawo wyboru pomiędzy kursem przerachowania obowiązującym w dniu zapłaty a kursem w chwili wymagalności wierzytelności⁴¹ albo odszkodowania za stratę spowodowaną spadkiem kursu waluty⁴².

³⁶ C. Proctor: *Mann on The Legal Aspect of Money...*, 7. 41.

³⁷ A. Nussbaum: *Money In the Law...*, s. 422.

³⁸ G. Żmij: *Prawo waluty...*, s. 191. Por. art. 211 § 2 kodeksu zobowiązań, zgodnie z treścią którego: „Wysokość sumy, którą dłużnik płaci pieniędzmi krajowymi, winna być obliczona według kursu pieniędzy zagranicznych w chwili i miejscu zapłaty”; Rozwiązanie to zostało przyjęte także w prawie: holenderskim, francuskim, angielskim oraz USA.

³⁹ R. Longchamps de Brier: *Uzasadnienie projektu kodeksu zobowiązań...*, s. 307.

⁴⁰ H. Honsell, in: *Zivil- und Wirtschaftsrecht im Europäischen und Globalen Kontext...*, s. 40.

⁴¹ Art. 211 § 3 k.z.: „Jeżeli dłużnik dopuścił się zwłoki, wierzyciel może żądać zapłaty, według swego wyboru, albo podług kursu pieniędzy zagranicznych w dniu wymagalności, albo podług kursu w dniu zapłaty”.

⁴² H. Honsell, in: *Zivil- und Wirtschaftsrecht im Europäischen und Globalen Kontext...*, s. 39 i nast.; G. Żmij: *Prawo waluty...*, s. 192.

4.3. „Reguła wymagalności”

Zagadnienie zapłaty w walucie krajowej może być również uregulowane w ten sposób, że przerachowanie powinno nastąpić według kursu obowiązującego w dniu wymagalności wierzytelności wyrażonej w walucie obcej. Model ten został przyjęty w art. 84.2. szwajcarskiego kodeksu zobowiązań, rozporządzeniu Prezydenta z 12 czerwca 1934 r. (zwanym dekretem walutowym)⁴³ oraz art. 358 § 2 k.c. po nowelizacji przez ustawę z 23 października 2008 r. Za omawianą koncepcją przemawia, zdaniem H. Honsella, fakt, że termin wymagalności jest niezależny od zachowania stron i tym samym wyłączona zostaje możliwość spekulacyjnego wyczekiwania dłużnika⁴⁴. Odmienne niż w przypadku reguły zapłaty nie jest konieczne przyznanie wierzycielowi roszczenia odszkodowawczego w razie spadku kursu waluty obcej, ponieważ przerachowanie następuje po kursie obowiązującym w dniu wymagalności⁴⁵. Jeżeli jednak kurs waluty, w której zobowiązanie zostało wyrażone, wzrósł w okresie między dniem wymagalności a dniem rzeczywistej zapłaty, to dłużnik może odnieść znaczący zysk — spełniając świadczenie w walucie miejsca zapłaty⁴⁶. Podobna uwaga została sformułowana przez R. Longchamps de Bériera. Autor ten zauważył, że wierzyciel, w przypadku wzrostu kursu waluty długu, nie będzie mógł za otrzymaną sumę nabyć tyle pieniędzy zagranicznych, ile mógłby nabyć, gdyby tę sumę otrzymał w dniu wymagalności⁴⁷. Wierzyciel zatem, zgodnie z propozycją przedstawioną w doktrynie szwajcarskiej⁴⁸, może, w przypadku zwłoki dłużnika, domagać się odszkodowania, którego wartość stanowi różnicę między ceną rynkową obcej waluty z dnia jej wymagalności a ceną rynkową tej waluty z dnia spełnienia świadczenia. Alternatywnie do omówionego uregulowania — możliwe jest także przyznanie wierzycielowi wyboru kursu walutowego, według którego ma nastąpić przerachowanie obu wierzytelności. Koncepcja ta znalazła wyraz w dokonanej przez Sąd Najwyższy wykładni art. 358 § 2 zd. 2 k.c. w orzeczeniu z 16 maja 2012 r.⁴⁹. Zgodnie

⁴³ F. Zoll: *Zobowiązania w zarysie według polskiego kodeksu zobowiązań*. Wyd. 2. Warszawa 1948, s. 226.

⁴⁴ H. Honsell, in: *Zivil- und Wirtschaftsrecht im Europäischen und Globalen Kontext...*, s. 40.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ G. Żmij: *Prawo waluty...*, s. 190, 191.

⁴⁷ R. Longchamps de Bériera: *Uzasadnienie projektu kodeksu zobowiązań...*, s. 307.

⁴⁸ H. Honsell, in: *Zivil- und Wirtschaftsrecht im Europäischen und Globalen Kontext...*, s. 40.

⁴⁹ III CSK 273/11. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 16 maja 2012 r.

z treścią powołanego wyroku, „art. 358 § 2 zd. 2 k.c. należy wyklądać w ten sposób, iż w wypadku zwłoki dłużnika w spełnieniu świadczenia w wykonaniu zobowiązania, którego przedmiotem jest suma pieniężna wyrażona w walucie obcej, wierzyciel ma prawo wyboru kursu, według którego jest określana wartość waluty obcej, jeżeli dłużnik dokona wyboru waluty polskiej”. Pogląd ten powszechnie podzielają przedstawiciele polskiej doktryny⁵⁰.

5. Jednorodzaowość świadczeń pieniężnych

5.1. Uwagi wstępne

Zagadnienie jednorodzaowości świadczeń pieniężnych wyrażonych w różnych walutach, w świetle wypowiedzi przedstawicieli doktryny okresu międzywojennego, wydaje się nie budzić kontrowersji. Według opinii L. Domańskiego⁵¹, okoliczność, że każda z wierzytelności została wyrażona w innej walucie nie przeszkadza potrąceniu, jeżeli mogą one zostać przerachowane według kursu giełdowego. Pogląd ten jest tym bardziej uzasadniony, jeżeli waluty obce ulegają obowiązkowemu przerachowaniu przez uiszczenie w pieniądzu miejsca zapłaty długu wyrażonego w walucie obcej lub egzekucji w walucie krajowej. Przeciwnie stanowisko zostało przyjęte w okresie powojennym przez L. Stępnia⁵². Zdaniem tego autora, argumentem przemawiającym za niedopuszczalnością potrącenia świadczeń pieniężnych wyrażonych w różnych walutach był brak wymienialności pieniędzy znajdujących się w prawnym obiegu w PRL na pieniądze zagraniczne, które w świetle norm obowiązujących wówczas w polskim porządku prawnym stały się szczególnym przedmiotem zobowiązań.

Przywrócenie częściowej wymienialności złotego nastąpiło na mocy postanowień ustawy z dnia 2 grudnia 1994 r. Prawo dewizowe, przez zapewnienie w tym akcie normatywnym zgodności polskich przepisów dewizowych z art. VIII statutu Międzynarodowego Funduszu Walutowego⁵³. Dalsza liberalizacja obrotu dewizowego, która nastąpiła na mocy

⁵⁰ T. Wiśniewski, w: *Komentarz do Kodeksu cywilnego...*, s. 55; P. Machnikowski, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*. Red. E. Gniewek, P. Machnikowski..., s. 570.

⁵¹ L. Domański: *Instytucje Kodeksu zobowiązań. Komentarz teoretyczno-praktyczny*. Warszawa 1936, s. 871.

⁵² L. Stępnia: *Potrącenie w systemie polskiego prawa cywilnego...*, s. 48 i nast.

⁵³ T. Borkowski, S. Jerzak: *Polskie prawo dewizowe*. Warszawa 2003, s. 43, 44.

ustaw z 1998 r. oraz 2002 r., wywarła wpływ na kształtowanie się poglądów doktryny w przedmiocie dopuszczalności potrącenia świadczeń wyrażonych w różnych walutach.

5.2. Pogląd o jednorodzaowości świadczeń pieniężnych wyrażonych w różnych walutach w polskiej doktrynie

Problematyce jednorodzaowości sporo uwagi poświęciła M. Pyziak-Szafnicka. Autorka ta opowiada się za szerokim rozumieniem pieniądza, obejmującym swoim zakresem nie tylko polską walutę, ale także każdą wymienną walutę obcą⁵⁴. Za ujęciem tym przemawia językowa wykładnia art. 498 § 1 k.c., zgodnie z treścią którego potrącenie jest dopuszczalne, gdy przedmiotem obu wierzytelności są pieniądze. Przyjęcie odmiennej interpretacji jest nie do pogodzenia z powszechnie podzielanym poglądem o konieczności traktowania zobowiązań wyrażonych w walucie obcej jako zobowiązań pieniężnych⁵⁵. Ponadto potrącenie, zgodnie z zaprezentowanym stanowiskiem, jest także możliwe, jeżeli dłużnik nie jest władny zwolnić się ze zobowiązania wyrażonego w walucie obcej przez zapłatę pieniądzem krajowym, ponieważ w odróżnieniu od realnej zapłaty, jest to surogat spełnienia, zatem zobowiązanie wygasa na skutek innego zdarzenia niż zachowanie zgodne z treścią zobowiązania⁵⁶.

Rozważania na temat potrącenia świadczeń wyrażonych w różnych walutach podjął także A. Janiak w głosie do orzeczenia Sądu Najwyższego z 23 lutego 2001 r.⁵⁷. Zdaniem tego autora, pogląd o braku jednorodzaowości pieniędzy zagranicznych z pieniędzmi polskimi, formułowany przez przedstawicieli doktryny w okresie PRL, uzasadniony był wyłącznie brakiem swobodnej wymiany walut, obecnie zaś zastrzeżenia te należy uznać za nieaktualne. Za jednorodzaowością świadczeń wyrażonych w różnych walutach przemawia językowa wykładnia art. 498 k.c., zgodnie z treścią którego, w odniesieniu do pieniędzy nie jest konieczne,

⁵⁴ M. Berek: *Potrącenie ustawowe w Kodeksie cywilnym i w Zasadach Europejskiego Prawa Umów*. „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2010, z. 3, s. 832—833.

⁵⁵ M. Pyziak-Szafnicka, w: „System Prawa Prywatnego”..., s. 1118. Przy okazji refleksji na temat twierdzeń angielskiej i amerykańskiej judykatury z początku XX w. o towarowym charakterze pieniądza zagranicznego A. Nussbaum przytacza obrazową wypowiedź J. Merrilla, który porównał zapłatę w holenderskich guldenach do dostawy holenderskich żarówek. A. Nussbaum: *Money In the Law*..., s. 412.

⁵⁶ M. Pyziak-Szafnicka, w: „System Prawa Prywatnego”..., s. 1118.

⁵⁷ A. Janiak: *Glosa do wyroku SN z dnia 23.02.2001 r., II CKN 403/00*. OSP 2002, poz. 104, s. 385.

aby były one tego samego rodzaju i tej samej jakości⁵⁸. Wystarczającym warunkiem potrącenia jest wymienialność obu walut względem siebie. Jako miarodajny dla przerachowania obu wierzytelności wspomniany autor wskazuje średni kurs walut ogłaszany przez NBP z dnia, w którym potrącenie stało się możliwe z uwagi na retroaktywną moc oświadczenia woli o potrąceniu⁵⁹.

5.3. Krótki przegląd poglądów głoszonych w doktrynie zagranicznej

W prawie niemieckim dominuje pogląd o braku jednorodzaowości świadczeń wyrażonych w różnych walutach, jednakże dłużnik, który jest uprawniony zgodnie z treścią art. 244 k.c.n. do zaspokojenia wierzyciela w walucie miejsca zapłaty, może także dokonać potrącenia. Ponadto potrącenie z braku jednorodzaowości wierzytelności jest niedopuszczalne⁶⁰. Przeciwny pogląd, zgodnie z którym decydującym kryterium, przesądzającym o dopuszczalności potrącenia świadczeń wyrażonych w różnych walutach, powinna być ich pełna wymienialność, wynikająca z przepisów dewizowych obowiązujących w miejscu spełnienia obydwu świadczeń pieniężnych, został wyrażony przez B. von Hoffmanna⁶¹. Podobne stanowisko odnośnie do omawianego zagadnienia zajął J. Genrhuber⁶². Niejasny jest natomiast pogląd G. Maiera-Reimera. Z jednej strony autor ten dopuszcza możliwość potrącenia świadczeń pieniężnych wyrażonych w markach niemieckich z wierzytelności wyrażonych w obcym pieniądzu pod warunkiem pełnej wymienialności obu walut⁶³. Jednakże przesłanka jednorodzaowości zostaje w tym wypadku spełniona dopiero wraz ze złożeniem oświadczenia woli o potrąceniu, które jest równoznaczne z wykonaniem upoważnienia przemienne, w rozumieniu art. 244 k.c.n., przez zobowiązanego w walucie obcej⁶⁴. Powyższy moment jest miarodajny dla ustalenia kursu, według którego następuje przerachowanie obu wierzytelności. W przypadku, gdy potrącający nie jest uprawniony do zapłaty w walucie swojej wierzytelności wzajemnej, wskazana reguła

⁵⁸ A. Janiak, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*. Red. A. Kidyba..., s. 700.

⁵⁹ Ibidem, s. 701.

⁶⁰ M. Schlüter, in: *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch*. T. 2. Red. W. Krüger. München 2007, s. 2399, 2400.

⁶¹ B. von Hoffmann, in: „Praxis des Internationalen Privat- und Verfahrensrechts” 1981, H. 5, s. 156.

⁶² J. Gernhuber: *Die Erfüllung und ihre Surrogate*. Tübingen 1994, s. 239.

⁶³ G. Maier-Reimer: *Fremdwährungsverbindlichkeiten*. „Neue Juristische Wochenschrift” 1985, H. 35, s. 2051.

⁶⁴ Ibidem.

także znajduje zastosowanie, z tym że miarodajny dla przerachowania powinien być kurs z dnia zakupu przez stronę przeciwną należnej jej waluty⁶⁵.

Obszerne uwagi na temat jednorodzaowości świadczeń potrącanych zostały zawarte w rozważaniach szwajcarskiego Sądu Krajowego w orzeczeniu z 1937 r.⁶⁶, do którego ostatnio w literaturze odniósł się H. Honsell⁶⁷. Na podstawie wykładni językowej, przez porównanie brzmienia art. 120 ust. 1 szwajcarskiego prawa zobowiązań we wszystkich trzech językach urzędowych, sąd ten doszedł do wniosku, że zdanie przydawkowe „jednorodzaowe według swojego przedmiotu” odnosi się do niepieniężnych przedmiotów świadczeń⁶⁸. Wierzytelności wyrażone w różnych walutach, w świetle argumentacji przedstawionej w niniejszym orzeczeniu, są jednorodzaowe, jeżeli da się określić ich wartość, tzn. jeżeli istnieje kurs wymiany oraz niezakłócony obrót dewizowy⁶⁹. Odmienne zatem niż w przypadku prawa niemieckiego, gdzie zgodnie z dominującą opinią, przyjmuje się, że uprawniony do potrącenia jest wyłącznie dłużnik zobowiązany w walucie obcej, w prawie szwajcarskim podzielane jest stanowisko, zgodnie z którym każda ze stron może dokonać potrącenia, o ile nie zostało zawarte porozumienie co do klauzuli efektywnej waluty⁷⁰. Co do kursu przerachowania wierzytelności brak jest w literaturze jednolitego stanowiska. Zgodnie z poglądem zaprezentowanym przez H. Honsella, konsekwentnym rozwiązaniem, wynikającym z uznania świadczeń pieniężnych wyrażonych w różnych walutach za jednorodzaowe, jest zorientowanie na występującą z działaniem wstecznym możliwość potrącenia⁷¹. Odmienne stanowisko zostało przedstawione przez P. Pichonnaza⁷². Jeżeli zatem przez oświadczenie o potrąceniu realizowana jest funkcja zapłaty głównej wierzytelności (wierzytelności adresata tego oświadczenia) oraz zaspokojenia roszczenia składającego oświadczenie, to zgodnie z tym poglądem, powinien znaleźć zastosowanie art. 84. 2. szwajcarskiego kodeksu zobowiązań⁷³. Oznacza to, że z chwilą złożenia

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ BGE 63 II, s. 383, 391 i nast.

⁶⁷ H. Honsell, in: *Zivil- und Wirtschaftsrecht im Europäischen und Globalen Kontext...*, s. 42.

⁶⁸ BGE 63 II, s. 391, 392.

⁶⁹ BGE 63 II, s. 394.

⁷⁰ H. Honsell, in: *Zivil- und Wirtschaftsrecht im Europäischen und Globalen Kontext...*, s. 44.

⁷¹ Ibidem.

⁷² P. Pichonnaz, L. Gullifer: *Set-Off in Arbitration and Commercial Transactions*. Oxford Unity Press 2014, s. 247, 248.

⁷³ Art. 84. 2.: „Lautet die Schuld auf eine Währung, die am Zahlungsort nicht Landeswährung ist, so kann die geschuldete Summe nach ihrem Wert zur Verfallzeit den-

oświadczenia o potrąceniu następuje przerachowanie wierzytelności głównej na wierzytelność składającego to oświadczenie. W konsekwencji przesłanki potrącenia w przypadku wierzytelności wyrażonych w różnych walutach zostają zrealizowane dopiero z chwilą złożenia oświadczenia, co wydaje się uzasadniać przyjęcie powyższego terminu jako właściwego dla określenia miarodajnego kursu walutowego⁷⁴.

5.4. Pogląd o braku jednorodzaowości świadczeń pieniężnych wyrażonych w różnych walutach

Przeciwko dopuszczalności potrącenia świadczeń pieniężnych wyrażonych w różnych walutach przed nowelizacją art. 385 k.c. wypowiedział się K. Zagrobelny⁷⁵. Punktem wyjścia rozważań o jednorodzaowości potrącanych świadczeń pieniężnych było przyjęte przez tego autora założenie, że zobowiązanie wyrażone w walucie obcej nie mogło zostać spełnione przez zapłatę w pieniądzu krajowym bez uprzedniej zmiany jego treści za zgodą wierzyciela. Pogląd ten znajdował oparcie w licznych wypowiedziach doktryny⁷⁶ oraz judykatury⁷⁷, chociaż kwestia ta pozostawała sporna⁷⁸ aż do zmiany dokonanej nowelą z 24 stycznia 2009 r. Ponadto bez odpowiedniej regulacji, zgodnie z przedstawionym poglądem, nie zdołano uniknąć trudności związanych z przerachowaniem obu wierzytelności według miarodajnego kursu walutowego⁷⁹. *De lege lata*,

noch in Landeswährung bezahlt werden, sofern nicht durch den Gebrauch des Wortes »effektiv« oder eines ähnlichen Zusatzes die wortgetreue Erfüllung des Vertrags ausbedungen ist”.

⁷⁴ P. Pichonnaz, L. Gullifer: *Set-Off in Arbitration and Commercial Transactions...*, s. 248.

⁷⁵ K. Zagrobelny, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*. Red. E. Gniewek, P. Machnikowski..., s. 934.

⁷⁶ G. Gorczyński: *Zasada walutowości w polskim prawie cywilnym*. „Rejent” marzec 2001, nr 3(119), s. 62. i nast.; M. Nogaj: *Prawo dewizowe a zasada walutowości*. „Radca Prawny” 2000, 5, s. 90 i nast.; M. Gocłowski, R. Trzaskowski: „Zasada walutowości” — przegląd orzecznictwa SN za lata 1990—2003. Cz. 1. PPH kwiecień 2004.

⁷⁷ II CKN 512/97. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 12 grudnia 1997 r. LEX nr 32969; II CKN 712/97. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 28 kwietnia 1998 r. LEGALIS nr 32311.; IV CSK 75/11. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 16 września 2011.

⁷⁸ Za dopuszczalnością wykonania zobowiązania wyrażonego w walucie obcej przez zapłatę w walucie krajowej SN wypowiedział się w następujących wyrokach: V CKN 1840/00. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 18 stycznia 2001 r. LEX nr 46539 z krytycznymi głosami M. Lemkowskiego oraz K. Zagrobelnego; II CKN 671/00. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 8 lutego 2002 r. LEX nr 53726 z krytyczną głosą J.P. Naworskiego.

⁷⁹ K. Zagrobelny, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*. Red. E. Gniewek, P. Machnikowski..., s. 935.

zdaniem K. Zagrobelnego, dla przesłanki jednorodzaowości świadczeń nie jest konieczne, aby były one wyrażone w tej samej walucie, ponieważ wraz ze zmianą art. 358 k.c. w polskim systemie prawnym została zniesiona zasada efektywnej zapłaty. Przerachowanie wierzytelności, zgodnie z treścią 358 § 2, powinno nastąpić z uwzględnieniem kursu średniego ogłaszanego przez NBP z dnia wymagalności roszczenia⁸⁰.

Pogląd o braku jednorodzaowości świadczeń wyrażonych w różnych walutach, podobnie jak w przypadku wcześniej prezentowanej koncepcji, stanowi również założenie dalszych uwag przedstawionych przez M. Berka⁸¹. Zdaniem tego autora, jeżeli dłużnik zobowiązany w walucie obcej może, zgodnie z treścią art. 358 k.c., dokonać zapłaty w polskich złotych, to jest on uprawniony także do dokonania potrącenia; poza tym przypadkiem zachodzi brak jednorodzaowości przedmiotów świadczeń⁸². Przy czym, zgodnie z omawianym poglądem, przesłanka jednorodzaowości zostaje spełniona nie wraz z nadejściem terminu wymagalności świadczenia wyrażonego w walucie obcej, ani jak przyjmuje się w analogicznej sytuacji w literaturze niemieckiej — wraz z wykonaniem przez uprawnionego wierzyciela wzajemnego upoważnienia przemienne, przez złożenie oświadczenia woli o potrąceniu, które jest równoznaczne z zapłatą w rozumieniu art. 244 k.c.n.⁸³, ale już z chwilą, gdy dłużnik mógłby najwcześniej dokonać zapłaty w walucie krajowej. Z uwagi na retroaktywną moc oświadczenia woli o potrąceniu przerachowanie wierzytelności wyrażonej w walucie obcej powinno nastąpić według kursu z dnia nadejścia stanu potrącalności⁸⁴.

6. Uwagi końcowe

Bezsporną zaletą przeważającego obecnie poglądu o jednorodzaowości świadczeń wyrażonych w różnych walutach⁸⁵ jest to, że przyznaje

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ M. Berek: *Potrącenie ustawowe w Kodeksie cywilnym i w Zasadach Europejskiego Prawa Umów...*, s. 825 i nast.

⁸² Ibidem, s. 838.

⁸³ M. Schlüter, in: *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch...*, s. 2399.

⁸⁴ M. Berek: *Potrącenie ustawowe w Kodeksie cywilnym i w Zasadach Europejskiego Prawa Umów...*, s. 840, 843.

⁸⁵ R. Morek, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*. Red. K. Osajda. T. 2. *Zobowiązania*. Warszawa 2013, s. 938.

uprawnienie do potrącenia obu wierzycielom wzajemnym⁸⁶ oraz dopuszcza potrącenie w sytuacji, gdy obie wierzytelności wyrażone są w obcych walutach⁸⁷. Jeżeli wierzyciel zobowiązany do świadczenia w walucie krajowej może dokonać potrącenia, to uprawnienia tego także nie można pozbawić dłużnika, który ze względu na zastrzeżenie klauzuli efektywnej waluty nie mógłby się zwolnić ze zobowiązania wyrażonego w walucie obcej przez zapłatę w pieniądzu krajowym⁸⁸. Zakładając, że dla spełnienia przesłanki jednorodzaowości wystarczającym wymogiem jest wymienialność pieniędzy, będących przedmiotem potrącanych świadczeń, miarodajny w aspekcie czasowym dla oceny zakresu, w jakim nastąpiło umorzenie obu wierzytelności, jest moment nadejścia stanu potrącalności, z uwagi na retroakcję oświadczenia woli o potrąceniu. Chwila ta także przesądza o kursie przerachowania obu walut⁸⁹. Odmienny pogląd, zgodnie z którym przerachowanie powinno nastąpić według kursu obowiązującego w dniu wymagalności wierzytelności wyrażonej w walucie obcej albo po kursie z dnia złożenia oświadczenia woli o potrąceniu, wynika z założenia, że przesłanka jednorodzaowości zostaje spełniona dopiero z chwilą wykonania przez uprawnionego dłużnika upoważnienia przemienneego⁹⁰.

⁸⁶ H. Honsell, in: *Zivil- und Wirtschaftsrecht im Europäischen und Globalen Kontext...*, s. 44.

⁸⁷ T. Wiśniewski, w: *Komentarz do Kodeksu cywilnego...*, s. 829.

⁸⁸ G. Maier-Reimer: *Fremdwährungsverbindlichkeiten...*, s. 2051.

⁸⁹ A. Janiak, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*. Red. A. Kidyba..., s. 701.

⁹⁰ K. Zagrobelny, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*. Red. E. Gniewek, P. Machnikowski..., s. 935.